

LOVRO MONTI I NARODNI PREPOROD U DALMACIJI

KOSTA MILUTINOVIĆ

I

U dosadašnjoj historiografiji o narodnom preporodu u Dalmaciji, u kojoj postoji već nekoliko značajnih studija i rasprava, još nije dovoljno istaknuto da pokret nije bio homogen i monolitan, nego da je u njemu bilo raznih grupa i struja, među kojima je dolazilo do oštrih idejnih sukoba i suprotnosti. Na desnom krilu unutar pokreta stajali su Mihovil Pavlinović i Kosto Vojnović, sa svojim konzervativnim shvaćanjima i religioznim preokupacijama, gorljivi katolici i odlučni protivnici društvenog preobražaja. Na ljevici stajali su Natko Nodilo i Lovro Monti, krajnji liberalci i antiklerikalci, ideolozi lijevoga krila građanske demokracije, stojeći na pozicijama borbe protiv reakcije, ma sa koje strane ona dolazila. U samom centru stajao je Miho Klaić, vođa Narodne stranke, također liberalac i demokrat, odgojen u Livornu i Padovi u doba Risorgimenta, Mlade Italije, Mazzinija i Garibaldija; ali, i pored svega svog liberalizma, Klaić je svim silama nastojao da otupi oštrice između desnice i ljevice, da nađe zajednički jezik među njima i da po svaku cijenu održi unutrašnje jedinstvo Narodne stranke kao glavne okosnice narodnog preporoda. U borbi protiv autonomaša, protiv nacionalnog ugnjetavanja i odnarođivanja, svi su oni stajali na istim nacionalnim pozicijama, u borbi za narodni jezik, za ponarođivanje općina, za pobjedu Narodne stranke na izborima zastupnika za Dalmatinski sabor. Ako su se unutar pokreta i diferencirali idejno na grupe i struje, i desnica i ljevica istupale su solidarno protiv zajedničkog protivnika, koji je svim silama nastojao da ugrozi slavenski karakter Dalmacije.

Od svih narodnih preporoditelja Dalmacije relativno najmanje je pisano o Lovri Montiju. Prvi značajniji članak o njemu napisao je Dušan Mangjer u jubilarnom broju zadarskog *Narodnog lista*, u kome su objavljeni članci o svima dalmatinskim preporoditeljima.¹ Povodom 100. godišnjice rođenja Lovre Montija objavljeno je nekoliko članaka, od kojih je najvažniji članak Viktora Novaka.² Tek je

¹ Dušan Mangjer, »Dr Lovro Monti«. *Narodni list*, Zadar, jubilarni broj, 1. III 1912.

² V. Novak, »Stogodišnjica Lovre Montija i njegov rad za narodno jedinstvo«. *Javnost*, Beograd, 27. IV 1935.

proslava 100. godišnjice narodnog preporoda oživjela interes za izučavanje ovog značajnog razdoblja u historiji Dalmacije. Jedan dobar poznavalac ove problematike, Ivan Grgić, počeo je da piše iscrpnu monografiju o Montiju, ali ga je u tome, na žalost, smrt prekinula: napisao je svega tri poglavlja, od kojih je jedno objavljeno tek poslije njegove prerane smrti. Izučavanje Montijeve djelatnosti nastavit će drugi, mladi, tamo gdje je on zastao.

Prema istraživanjima Ivana Grgića, Monti je po ocu talijanskog porijekla, a po majci hrvatsko-srpskog. Njegov šukundjed, zanatlija, kovač po struci, došao je iz Bergama u Dalmaciju, u Knin, zaposlio se tu u tvrđavi, i osnovao porodicu još koncem XVII stoljeća. Njegova prababa rođena je Ivanović iz Knina; baba po ocu Banovac iz Šibenika; baba po majci Šimonić iz Šibenika; majka rođena Simić iz Knina.³ Mnogo kasnije, sjećajući se svoga porijekla, djetinjstva i školovanja, sama Monti je zabilježio:

Premda talijanskoga koljena, koga se ne stidim i ne zatajah nikada, pripadam ovome narodu, među kojijem sam se rodio i među kojijem živim, a i moji stari, počimljući od moga šukundjeda, živješe od preko poldrug vijeka, spokojno i časno, u ovome narodu, kome od postanja pripada Dalmacija, moja domovina. Uspitan, kao svi moji vrsnici, u talijanskome jeziku i u talijanskijem školama, spoznao sam prvi put, ne na domu, već u tuđoj zemlji, u krasnoj i plemenitoj Italiji, što je Dalmacija, te koje sam ja narodnosti. Da Dalmacija nije talijanska zemlja, da u Dalmaciji nema talijanskoga naroda, dokaza mi najbolje Italija.⁴

Poslije završene klasične gimnazije u Zadru, s talijanskim nastavnim jezikom i samo dva sata sedmično nastave hrvatskosrpskog jezika, Monti je došao u Padovu u jesen 1852. Sveučilište u Padovi bilo je jedno od najstarijih i najuglednijih u Italiji, a Pravni fakultet, na koji se upisao Monti, bio je na glasu po svojim učenim profesorima i po svojim studentima, među kojima je bilo mnogo članova i simpatizera tajne revolucionarne organizacije Mlada Italija. Pokret za oslobođenje raskomadanih i potlačenih talijanskih pokrajina oduševio je Montija i ostale mlade Dalmatince, koji su studirali u Padovi i u drugim talijanskim kulturnim centrima i pružao im poticaja za razmišljanje o potrebi pripremanja jednog sličnog oslobodilačkog pokreta, koji bi imao za cilj ujedinjenje isto tako razdijeljenih i podjarmljenih južnoslavenskih zemalja.

Kao diplomirani pravnik Monti je iz Padove prešao u Milano, gdje je kao pripravnik stupio na praksu u milansku preturu početkom 1859. Milano, glavni industrijski centar sjeverne Italije, bio je isto-

³ I. Grgić, »Lovro Monti. (Dva poglavlja političke biografije)«. *Zadarska revija* br. 4—5. (1961), str. 319.

⁴ Dr Lovro Monti, *Zašto sam istupio iz Sabora i iz Carevinskog vijeća?* Beč, 1882, str. 5—6.

vremeno i jedno od glavnih žarišta talijanskog nacionalnooslobodilačkog pokreta protiv Austrije. U to vrijeme, uoči rata Francuske i Piemonta s jedne strane i Austrije s druge strane, Lombardija je bila puna naših graničarskih regimenta. Jednoga dana, usred Milana, Monti je sreo jednog graničarskog vojnika, Hrvata, koji se izgubio u velikom gradu, tražeći stan svoga kapetana. Monti mu se našao pri ruci i usput ga zapitao:

— Kako je u Hrvatskoj?

— Dobro, hvala Bogu, reče mi. A Vi, kako ovdje, molim Vas?

— Kako Bog hoće, reko ja. Ti se nijesi doista nadao naći domorodca u ovijem mjestijem?

— Nijesam, vjere mi, odgovori on, a jedan osmjeh od veselja mu je stajao na ustima i više nije znao odgovoriti mi.

Koliko mi je razblažilo srce taj susretak! Ne znam što je reći, ali nikad nijesam toliko čutio ljubav za narod naš, što u ovo vrijeme sadašnje. Kad vidim kakvog soldata Hrvata, i još više kad čujem glas narodnog jezika, kako mi razblažuje srce i razvedri se lice osobno pomračeno.⁵

Montija, oduševljenog nacionalnooslobodilačkom borbom talijanskog naroda protiv Austrije, duboko je boljelo što su naše graničarske regimente u sastavu austrijske vojske, koja je pod komandom maršala Radetzškoga ugušila talijansku revoluciju 1848, ostavile lošu uspomenu. Braneci naše graničare od nepravednih uopćavanja i proizvoljnih generalizacija da su bili surovi u ugušivanju talijanskog oslobodilačkog pokreta, Monti je u svom dnevniku zapisao:

Kad bi se napravila poredba s vojnicima neke druge mnogo uljudnije nacije, a u ovakvom ratu, vjerujem da bi poredba ispala u korist Hrvata. Ali slijepa mržnja ne razmišlja, izudarani narodi rijetko se koriste umovanjem. Mrze štap više nego ruku koja ga drži i glavu koja ga pokreće; ponašaju se kao pas što grize kamen koji ga je pogodio, a ne obazire se na onoga koji je kamen bacio.⁶

U Milanu Monti je napisao brošuru *Hrvati i Italija*, za koju u svom dnevniku sam kaže: »Pisao sam tu knjižicu za učiniti viditi Talijancima, da Hrvati namjesto neprijatelja, najbolji su im prijatelji, i zašto u godinama 1848—49 tako su se žestoko borili proti

⁵ *Dnevnik Lovre Montija*. Zapis iz 1850, bez bližeg datuma. Dnevnik je vlasništvo Ksenije Grgić r. Monti, sinovlce Lovre Montija.

⁶ *Ib.* Zapis od 6. IV 1850. Kada je riječ o držanju Hrvata 1848—49. ne smije se izgubiti iz vida progresivan stav hrvatske ljevice uopće, a Andrije Torkvata Brlića napose: »Brlić je bio jedan od najmlađih i u isto vrijeme ponajgorljivijih i ponajagilnijih predstavnika naših radikalnih demokrata Četrdesetosme. On je na osnovu svojih političkih shvaćanja i svoga držanja u godinama revolucije postao jedan od uglednih nosilaca hrvatskog demokratskog pokreta i odlučan pobornik revolucionarnog saveza između poljskog, talijanskog, mađarskog i južnoslavenskih naroda protiv austro-ruske, evropske kontrarevolucije«. (Vaso Bogdanov, »O ulozi A. T. Brlića u revoluciji 1848—49«. *Likovi i pokreti*. Zagreb, 1857, str. 145).

Talijancim. Tjeo sam ugasci mržnju Talijanaca proti Hrvatima sa drugim čuvstvom, osobitim obima narodima. Ali iznenada bude mir sklopljen, te ja prije nego sam pošao tja iz Milana, baci one listove u vatru i moj trud uništi«. ⁷ Monti je lično bio hrabar, ali je već u ranoj mladosti bio oprezan, a naročito u ovim burnim ratnim vremenima: »Ako mi nađu ove jedne črčkarije, tko zna, možda u njima pronađu u najmanju ruku zločin veleizdaje. Ali i bez toga bojim se neprilika, prvo zato, što sam ostao u Milanu, jer drukčije nisam mogao, a drugo zato, što mi komesar nije htio dati vizu na ličnoj karti, govoreći: »Vi ste student«. Morao sam se dobro natruditi dok sam ga uvjerio, da nisam više student; na kraju mi je dozvolio da ostanem, ali da ne smijem otići iz Milana bez njegove dozvole. Sad je on otišao prije mene. Neka mi nebesa budu u pomoći!«. ⁸

Za Montijeva boravka u Milanu su se pred njegovim očima odigravali krupni historijski događaji, koje je on pamtio do kraja života: povlačenje poražene austrijske vojske, ulazak prvih francuskih i talijanskih jedinica, oslobođenje grada, svečani doček predsjednika pijemontske vlade Camila Cavoura u oslobođenom Milanu. Očevidac ovih događaja, sam ogorčen protivnik habsburske monarhije, Monti je u dnevniku zabilježio: »Vidio sam Cavoura!«. ⁹

Monti se iz Milana vratio u Padovu, i tu je promoviran za doktora prava 30. kolovoza 1859. Napuštajući Italiju, nakon doktorata, Monti bilježi u svom dnevniku s izvjesnom malom melanholijom: »Zbogom Italijo, zbogom moja mladosti!... Do malo ću se vratiti kući te ćemo početi raditi štogod. Mnogo misli, puno srca i volje, ali malo sredstava!«. ¹⁰

Monti se iz Trsta nije vratio brodom u svoju Dalmaciju, nego vlakom do Ljubljane, a zatim kolima u Zagreb, glavni grad Hrvatske, želeći da vidi i upozna »jednu jugoslavljansku Atenu«. Na putu se upoznao s jednim mladim oficirom, Slovincem, koji mu se dopao: »Rodom iz Kranjske i po imenu Kranjac, videći da je meni drago sve ono što se tiče o slavljanstvu, darovao mi je jednu knjigu što ne bi nikako drugojačije mogao dobiti, to jest *Vodnikov spomenik*. Od te knjige sam vidio da se jezik kranjski ne razlikuje posve od našega«. ¹¹

U Zagrebu je na Montija učinio najdublji utisak Narodni muzej, koji mu je »omilio kao jedan izbor od stvari što se tiču narodnosti«. On sam kaže: »Zastave, slike banaa hrvatskih i drugih narodnih ljudi,

⁷ *Dnevnik L. Montija*. Zapis od 24. IX 1859.

⁸ *Ib.* Zapis od 9. VI 1859.

⁹ *Ib.* Zapis od 9. VI 1859.

¹⁰ *Ib.* Zapis od 30. VIII 1859.

¹¹ Po svoj prilici, to je *Vodnikov spomenik*, u redakciji dr Etbina Henrika Coste. Ljubljana 1859.

to mi je najdraže bilo«. ¹² U biblioteci Gospodarskog društva Monti je prvi put vidio i čitao jedan ruski list, ali ne kaže koji. Velika je šteta što su dalje stranice, koje govore o njegovu boravku u Zagrebu, izgubljene.

II

Vrativši se u domovinu, poslije kraćeg odmora u svome rodnom Kriinu, Monti odlazi u Split, gdje se zaposlio kao advokatski pripravnik i gdje ulazi u javni život. Uvjeti za političku aktivnost u tadašnjim okolnostima u Splitu bili su vrlo nepovoljni: buržoazija kao vladajuća klasa imala je čvrstu materijalnu bazu pod sobom, ali je bila odnarođena, a na čelu joj je stajao jedan od vođa autonomnaša, gradski načelnik Antonio Bajamonti, »neokrunjeni kralj Splita«. On je upravljao ne samo općinom nego i cijelokupnim javnim i društvenim životom u gradu. Protiv Bajamontija, i mimo njega, formirala se grupa mladih ljudi, oduševljenih narodnjaka, većinom intelektualaca, advokatskih pripravnika, srednjoškolskih nastavnika i privatnih činovnika, koji nisu raspolagali materijalnim sredstvima, neophodno potrebnim za bilo kakvu političku i društvenu aktivnost. Tome je donekle doskočio splitski knjižar i nakladnik Vito Mompurgo, koji je izdavao godišnjak *Annuario Dalmatico* i posebne knjige i brošure. Sam narodnjak, Mompurgo je ne samo štampao u svome godišnjaku i u posebnim knjižicama radove mladih narodnjaka nego im je davao i poticaja da pišu.

Među tim narodnjacima koji su dolazili u Mompurgovu knjižaru nalazio se i Lovro Monti. On je već u proljeće 1859., prije Laksenburškog manifesta i pada Bachova apsolutizma, napisao u Milanu poveći članak na talijanskom jeziku *Degl' intenti del giornalismo in Dalmazia* (O zadacima novinstva u Dalmaciji) i uspio da ga pri povratku iz Italije prokrijumčari preko granice i donese u domovinu. Po Ivanu Grgiću: »To je po vremenu postanka najstariji ideološki i programski dokumenat narodnog preporoda, sa lijevim egalitarno-demokratskim idejnim elementima, kojima se radikalna liberalna misao dodirivala s novom socijalističkom doktrinom, što se tek projektilala u budućnost«. ¹³ Monti je ovaj rukopis predao Mompurgu u rujnu 1860. Uspjeh ga je iznenadio. On sam kaže: »Neki dan podadoh djelce *Degl' intenti del giornalismo in Dalmazia* gosp. Mompurgu, izdavatelju ljetopisa *Annuario Dalmatico*, i to djelce bude s velikom pohvalom primljeno, a sa sviju strana dopadaju mi dobri glasovi, budući da je ugodilo mnogim učenim ljudima i preko moje nade«. ¹⁴

¹² *Dnevnik L. Montija*, zapis bez datuma.

¹³ I. Grgić, »Lovro Monti«. *Zadarska revija*, br. 4—5, (1961) str. 324.

¹⁴ *Dnevnik L. Montija*. Zapis od 14. IX 1860.

Članak je potpisan šifrom X. Montijevo autorstvo utvrdio je Ivan Grgić.¹⁵ U drugome dijelu članka, Monti upućuje odnarođenoj buržovskih naših naroda:

Ako među društvenim klasama ne dođe do punog zblizenja, neminovno će nastupiti društvene borbe... Nitko, tko ima malo zdravoga razuma, neće se usuditi tvrditi da bi bilo pravedno, korisno i uopće moguće potpuno talijaniziranje Dalmacije. Statistika neoborivom rječitiošću cifara dokazuje ogromnu nadmoćnost slavenskog pučanstva nad talijanskim. Istina, ovom posljednjem pripada obrazovanja i vladajuća klasa ili, tačnije, ona klasa koja se talijanizirala; ali budućnost naroda ne priznaje privilegije ni jednoj društvenoj klasi, budućnost je za jednakost i za opće pravo glasa...¹⁶

U trećem dijelu članka Monti sa sebi svojstvenom širokogrudnošću i tolerancijom predlaže da se novine u Dalmaciji štampaju na oba jezika, na talijanskom i hrvatskosrpskom, i to iz ovih razloga:

Dalmacija je jedna od onih zemalja koje je priroda odredila da spajaju narode raznog roda. Geografski položaj, razni interesi i prilike, jezičko i kulturno dvojstvo to jasno pokazuju. Plemenita je njena misija. Dva naroda, između kojih ona treba da posreduje, jesu Latini i Slaveni. To su veoma plemeniti narodi, od kojih je prvi već vladao svijetom, a drugi će možda u budućnosti vladati, barem djelomice. Dalmacija ih poziva da se slažu i da se vole, da bi iz njihove sloge nikli mir i opće blagostanje...¹⁷

Stojeći već tada, poput Strossmayera i Račkoga, na širokim južnoslavenskim pozicijama, Monti govori o nacionalnom buđenju kod svih naših naroda.

Ilirija ili, kao je neki rado nazivaju, Jugoslavija, zemlja smještena na jednom od najljepših položaja u Evropi, ostala je do sada gotovo sasvim nepoznata drugim narodima. Njezine nesretne političke prilike, prouzrokovane najezdom i dominacijom jednog naroda koji je neprijatelj svakoga napretka, spriječile su sve do sada razvoj svih prirodnih snaga i vrline, koje bi je mogle postaviti na istu visinu s najvećim zemljama, samo kad bi se ove snage i vrline njegovale i razvijale. Surovost i divljaštvo njezinih tlačitelja oduzeli su joj čak i svijest o sebi samoj; ali, u posljednje vrijeme, snažan unutrašnji glas dozvao ju je, i ona počinje da se budi iz letargije. U Kranjskoj, u Hrvatskoj i u današnjoj Srbiji započeo je od nekoliko godina na ovamo književni pokret, koji će, ako se zbog kakvog negativnog utjecaja ne zaustavi, ubrzo porasti od dječaka u zrela čovjeka, te će, šireći se postepeno po svima pokrajinama i u svima društvenim klasama, probuditi vlastitu nacionalnu svijest. A iza kulturnog gibanja slijedit će neminovno političko i ekonomsko, koje će udariti temelje budućem blagostanju i veličini.¹⁸

¹⁵ I. Grgić, »O autorstvu triju programatskih napisa narodnog preporoda iz god. 1861«. *Zadarska revija*, br. 3, (1959).

¹⁶ »Degl'intenti del giornalismo in Dalmazia«. *Annuario Dalmatico*, Editore Vito Morpurgo, II, Spalato (1861), pag. 12.

¹⁷ *Ib.* str. 16—17.

¹⁸ *Ib.* str. 19—20.

Monti tačno diferencira pasivnu, čisto informativnu ulogu talijanske štampe u Dalmaciji od aktivne, budilačke uloge naše, domaće štampe na narodnom jeziku:

Dužnost, ilirske štampe u Dalmaciji nije samo da pasivno prati, kao što će raditi ona na talijanskom jeziku, raznovrsna gibanja koja su već krenula ili koja će tek zahvatiti druge pokrajine. Ona će također najaktivnije učestvovati u njima, pomagati ih prosvijećeno i snažno, prožimati ih duhom ujediniteljske pomirljivosti, usmjerene ka stvaranju jednog velikog, općenarodnog pokreta, u kome će ona biti pozvana da predstavlja Dalmaciju.¹⁹

Kad je pisao ovaj članak, Lovri Montiju svakako je lebdio pred očima jedan veliki pokret, kakav će uskoro postati narodni preporod, s njegovom okosnicom Narodnom strankom i njegovim organom koji će izlaziti na talijanskom jeziku kao *Nazionale*, i na hrvatskosrpskom jeziku kao *Narodni list*.

Potaknut uspjehom svoga prvoga članka, a možda i pozvan na dalju suradnju od samoga Morpurga, Monti se odmah dao na posao i već nakon mjesec dana predao mu je svoj drugi članak pod naslovom: *Del futuro indirizzo della classe colta in Dalmazia* (O budućim smjernicama školovane klase u Dalmaciji). I ovaj je rukopis predao anonimno, pod šifrom Y. Monti je strahovao da li će članak moći biti objavljen u cjelini ili skraćen. U svom dnevniku on je zabilježio: »Bojim se da svršetak moga zadnjega članka neće se dati pečatiti, jer mi veli izdavatelj da je posve živahno napisan. Onda biće kao pašče bez repa, osakaćeno. A tu nema šta proti zakonima, a nema ničemu se bojati kakvoj napasti od vlade, i najpoganije...«²⁰ Morpurgova pretpostavka i Montijeva slutnja da će mu članak ostati »kao pašče bez repa« bila je pretjerana. Tekst je izišao kao što je i napisan, bez ikakvih izmjena.

Ovaj drugi članak skladno se nadovezuje za prvi i detaljnije razrađuje izvjesne ideje koje je on nabacio i navijestio već u prvome članku. Monti i ovdje dokazuje masom argumenata slavenski karakter Dalmacije:

U Dalmaciji nema, niti može biti, druge nacionalnosti osim slavenske ili, bolje reći, hrvatsko-srpske. Invazijom naroda mijenjale su se ili nastanjivale nacionalnosti raznih zemalja, i naša Dalmacija postala je slavenska... Zbog trgovine, ili pod utjecajem tuđinske vladavine, po gradovima, romanskim po kulturi, naseliše se brojni Talijani, i oni prevagnuše... Njihovi sinovi, koje rodiše najvećim dijelom slavenske majke, na slavenskom tlu, usred slavenskog naroda, nisu mogli sačuvati očevu nacionalnost, pripadajući već ovoj rođene domovine. Stoga se neki Dalmatinci pogriješno smatraju Talijanima, jer oni su Talijani samo po kulturi.²¹

¹⁹ *Ib.* str. 24.

²⁰ *Dnevnik L. Montija*. Zapis od 8. XI 1860.

²¹ »Del futuro indirizzo delle classi colte in Dalmazia«. *Annuario Dalmatico* II (1861), pag. 39—40.

Pobijajući talijansko obilježje Dalmacije, Monti postavlja pitanje ovako i odmah daje odgovor:

Zar je Dalmacija mogla, odijeljena od svojih sestara, izolirana, skućena na uski jezičak kopna uz morsku obalu, da stvori svoju narodnu književnost, da formira svoju kulturu... Mnogo je ona učinila, za ono vrijeme i uz one uvjete, dajući slavenskoj književnosti: Marulića, Lucića, Hektorovića, Zoranića, Kačića (koji je zaista vrijedan svake slave, kroz intuiciju sagledao veliku nacionalnu ideju) i tolike druge, osim Dubrovnika, koji je dika i ponos naše nacije.²²

Monti smatra da novi naraštaji školovane klase u Dalmaciji »neće uzeti za uzor dubrovačku književnost proteklih vjekova, koja je više municipijalna nego narodna«, već da će stvoriti nove pjesničke oblike na vrelu narodnog jezika:

Kakva sreća što se u planinskom kraju naše Dalmacije sačuvao čist — čišći nego možda drugdje — narodni jezik, koga je branilo dalmatinsko junaštvo od Turaka i od drugog raznog korova. Sreća, jer tim naporom nećemo samo obraditi svoju zemlju, nego ćemo se ujediniti sa korijenom nacije, izgrađujući njezin najizabraniji dio.²³

Duboko uvjeren da je i zadnji val nasilnog odnarođivanja Dalmacije nepovratno prošao, Monti piše: »Misao o talijaniziranju Dalmacije, iako je nekada imala pristaša, danas, u vremenu koje juri, ne može imati više ni jednoga. Takva misao ne bi više bila samo glupost, nego zločin.«²⁴

Monti apelira na novu, mladu školovanu generaciju u Dalmaciji da se stavi na čelo narodnog pokreta, koji treba da preporedi čitavu zemlju:

Slavenski pokret počeo je u Dalmaciji već odavna. Neki odabrani pojedinci proricali su ga, ali to su bili glasovi vapijućih u pustinji. Ipak, njihova nastojanja nisu bila uzaludna... Školovana klasa mora se u prvom redu staviti na čelo pokreta, obuzdavajući ga u koliko bude nastala opasnost da se neoprezno strmoglavi u ambis. Priroda je zove na tu dužnost, i ne može se vjerovati da se ova klasa u Dalmaciji odrekla svoje svete misije... Ona će postati inicijator svakog progressa, koji ima zadatak da u nacionalnom smislu podigne naš narod...²⁵

Mladi Dalmatinci! Ne dajte da vas vode kao slijepce ili kao stoku, a da se ne služite ni vidom, ni razumom. Nekta bude slobodna misao vašeg uma, kao kucanje srca... Stupajte pouzdano, s vrlinom hrabrosti i postojanosti, neće biti nekoristan vaš život na zemlji!²⁶

²² *Ib.* str. 41.

²³ *Ib.* str. 47.

²⁴ *Ib.* str. 49.

²⁵ *Ib.* str. 49—50.

²⁶ *Ib.* str. 55.

Pored ova dva značajna programatska članka, koja mu je Morpurgo objavio u svom godišnjaku *Annuario Dalmatico*, Monti je krajem studenoga i početkom prosinca napisao još jedan članak, koji je također namijenio istoj publikaciji, ali je Morpurgo osjetio izuzetnu važnost postavljene problematike i veliku vrijednost samoga teksta, tako da ga nije uvrstio u svoj godišnjak, nego ga je izdao kao brošuru pod naslovom *Considerazioni sull'annessione del regno di Dalmazia a quelli di Croazia e Slavonia* (Razmatranja o aneksiji kraljevine Dalmacije kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji). U svome dnevniku, negdje početkom siječnja 1861, Monti je zabilježio:

U prošlom mjesecu napisao sam još jedan članak za *Dalmatinski ljetopis*, ali će se izdati na svjetlo u osobitoj jednoj knjizi, te Bog zna hoće li ugoditi ... Svakako uzdam se da će biti korisno, jer će ko polajat na me, a kad psi laju, moram reći da ne spavaju. A doista počela se Dalmacija ovih dana buditi, te trgnula se iz onoga sna, po kome morao si suditi da je mrtva. Doba zakuca i za nas da se mičemo, da se s braćom poznamo, da stupimo i mi u narodno kolo.²⁷

Montijeva brošura izišla je iz štampe, u izdanju Morpurgove knjižare, početkom siječnja 1861. Zadarski autonomaški organ *La Voce Dalmatica* donio je prvo književni oglas,²⁸ a poslije nekoliko dana i kratku bilješku, napisanu vrlo umjereno.²⁹ Međutim, već poslije desetak dana obistinilo se Montijevo predviđanje da će »polajat« na njega. Prvi se pojavio neki anonimni napadač, koji se krio pod inicijalima G. M.³⁰ Već u narednom broju zagrmio je nitko manji nego Bajamonti.³¹ Na njegov napad napisao je Monti odgovor, koji autonomaški organ nije htio da štampa, jer je od desetog broja zatvorio vrata narodnjacima.³² Montijev odgovor Bajamontiju ostao je neštampan i pronađen je u rukopisu u njegovoj zaostavštini.³³

U svojoj brošuri Monti je jasno i nedvosmisleno istakao slavenski karakter Dalmacije: »U Dalmaciji postoji talijanska kultura, ali narodnost ne, jer u Dalmaciji nema druge narodnosti osim hrvatsko-srpske, iako ima porodica, koje su talijanskog porijekla. Strane porodice žrtvovat će svoje porijeklo domovini«. Propagirajući aneksiju Dalmacije Hrvatskoj, Monti navodi ove argumente:

²⁷ *Dnevnik L. Montija*. Zapis iz početka siječnja 1861.

²⁸ *La Voce Dalmatica*, Zara, Nr. 2 (1861).

²⁹ *Ib.* Nr. 3, 1861.

³⁰ *Ib.* Nr. 8, 1861.

³¹ *Ib.* Nr. 9, 1861.

³² P. Kasandrić, *Il giornalismo dalmato*. Zara, 1899, pag. 153.

³³ I. Grgić, *O autorstvu triju programatskih spisa ...* str. 315.

»Sjedinjenje s Hrvatskom najbolja nam je zaštita od unutrašnjih i vanjskih opasnosti... Za uspješno sjedinjenje treba oglasiti i ozakoniti jednakost obiju vjeroispovijesti u novoj zajednici, čime će se izbrisati trag mnogih nesporazuma iz prošlosti. Pitanje narodnog jezika postepeno će se riješiti njegovim uvođenjem u škole i općine.«³⁴

U istoj ovoj godini (1861), kad su na Blagoveštenskom saboru u Sremskim Karlovcima Jovan Subotić i Đorđe Stratimirović predlagali ujedinjenje Srpske Vojvodine s Trojednom kraljevinom, Lovro Monti, sasvim nezavisno od njih, iz vlastite inicijative, raspravlja o istoj problematici, pledirajući ujedinjenje na temelju pune jednakosti i ravnopravnosti svih pokrajina, koje bi formirale začetak zajedničke južnoslavenske federacije:

Političko jedinstvo ne mora da zbríše svaki trag o ranijoj autonomiji sastavnih dijelova nove zajednice, u čije bi granice ušle: Hrvatska, Slavonija, Dalmacija i Srpska Vojvodina. Ne bi to moralo da bude potčinjavanje jedne pokrajine drugoj, no spajanje 3—4 kraljevine u jednu. Svaka bi se provincija zvala županija, kojoj bi na čelu bio župan, koga bi birao savjet općina, izabran slobodnom voljom naroda.³⁵

Dok su tadašnji mađarski političari i državnici, stojeći na odavno preživjelim svetostjepanskim tradicijama o Velikoj Hungariji »od Karpata do Adrije«, govorili o »mađarskoj Rijeci« i takozvanom »mađarskom jadranskom pojasu«, Lovro Monti je pledirao za ujedinjenje Srpske Vojvodine, Slavonije, Hrvatske i Dalmacije prema nacionalnom principu. U tom pogledu on je stajao na istim demokratskim pozicijama kao jedan od tadašnjih vodećih političkih ideologa i teoretičara vojvođanskih Srba, Mihailo Polit-Desančić, koji je podvrgao oštroj kritici konzervativna shvaćanja mađarskog državnika baruna Etvesa o nacionalnom pitanju.³⁶ Po Etvesu, nemađarski narodi mogu biti tretirani, u najboljem slučaju, samo kao pravne ličnosti — »als juristische Personen«.³⁷ Kao takvi, oni mogu dobiti samo svoju crkveno-školsku autonomiju, i ništa više.

Nasuprot Etvesu, Deaku, Andrassyju i ostalim mađarskim državnici, koji su se stalno pozivali na historijske granice krune sv. Stjepana i na *Corpus juris Hungarici*, nasuprot Anti Starčeviću i Mihovilu Pavlinoviću, koji su se oslanjali na hrvatsko državno pravo i na historijske granice zemalja hrvatskih kraljeva Tomislava, Krešimira i Zvonimira, i nasuprot Pantu Srečkoviću, Simi Lukinu Laziću, Milošu Milojeviću i drugim velikosrpskim romantičarima, koji su se

³⁴ *Considerazioni sull'annessione del regno di Dalmazia a quelli di Croazia e Slavonia*. Spalato, libreria Morpurgo, 1861, pag. 12.

³⁵ *Ib.* str. 11.

³⁶ Dr. M. Polit, »Magyarische Anschauung der Nationalitätenfrage«. *Ost und West*, Wien, Nr. 165, 1861.

³⁷ *Ib.*

pozivali na historijske granice Srbije u doba cara Dušana, Lovro Monti oslanja se na prirodno pravo naroda:

Ona stara prava, koje vrijeme oprezno uništava ili odstranjuje, ne mogu da služe kao osnova na kojoj bi se mogla podići nova zgrada sa solidnijim i čvršćim temeljima, na temelju prirodnih prava naroda... Oruđe historijskih prava lako se okreće protiv onih koji se njime nespretno služe. Ono se obično obrće više protiv naroda nego u njihovu korist, više radi održavanja starih nepravdi nego u prilog suvremenih težnja narodnih prava. Bit će potrebno, dakle, da se narodi oprezno i razborito služe ovim oruđem ili da ga sasvim odbace.³⁸

Ivan Grgić je tačno utvrdio »da je Montijevo mišljenje o ovom bitnom pitanju dalmatinske politike u drugoj polovini XIX stoljeća postalo programskim stanovištem Narodne stranke« i da je »pravi temelj zahtjeva za sjedinjenje bio nacionalni princip, odnosno prirodno pravo naroda na ujedinjenje i samoodređenje...«³⁹ Monti je bio prvi u Dalmaciji koji je ovako jasno i nedvosmisleno istakao prioritet prirodnog prava i načelo narodnog samoodređenja u ono vrijeme, početkom 60-ih godina, kada se ne samo kod Hrvata nego i kod Čeha, Mađara, Srba i Bugara još uvelike stavljalno u prvi plan historijsko pravo i historijske granice srednjovjekovnih feudalnih država. Ciro Čičin Šain bio je u punom pravu kad je još 1935, povodom 100. godišnjice Montijeve rođenja, predlagao da se njegova tri programatska članka u cjelini prevedu s talijanskog originala na naš jezik i objave u knjizi.⁴⁰

U tu knjigu trebalo bi uvrstiti i njegove važnije govore održane na zasjedanjima Dalmatinskog sabora i bečkog parlamenta i njegove odabrane članke objavljene u raznim listovima, časopisima i almanasima. Tek onda bi jasniji postao njegov složen historijsko-politički lik, koji bi zaslužio da postane predmetom jedne doktorske disertacije.

III

Narodna stranka u Dalmaciji nije se mogla formirati i organizirati bez svoga glasila. Mladi su narodnjaci to od početka osjećali, a osobito otkako su političke suprotnosti između pristaša i protivnika sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom postajale sve oštrije. Jedna ozbiljnija akcija, koja bi zatalasala šire narodne mase i postala tumač i odraz općeg narodnog raspoloženja bez vlastitog organa nije se dala više ni zamisliti. Zbog toga je sazvan širi sastanak istaknutih narodnjaka, koji se održao u Splitu 24. studenog 1860. Nije poznato

³⁸ *Considerazioni sull'annessione...* pag. 13—14.

³⁹ I. Grgić, »Lovro Monti (jedno poglavlje političke biografije)«. *Mogućnosti* (1962), str. 190.

⁴⁰ Ciro Čičin Šain, »Lovro Monti«. *Novo doba*, Split, 12. V 1935.

tko je sve prisustvovao sastanku; ali, prema izvjesnim indicijama sudeći, moglo bi se pretpostaviti da to nije bio sastanak samo splitske grupe nego širi sastanak istaknutih narodnjaka i iz drugih gradova Dalmacije. Govoreći o ovom sastanku Monti je zabilježio:

«Jedan je počeo govoriti da je to jedna utopija što se nikako ne može udielotvoriti. Drugi veli da ne bi se moglo ni korak postupati, da bi se stvorile najveće preprijeke sa strane vlade, tako da ne bi se nijednu slobodnu riječ progovoriti moglo. Treći da nije još vrijeme došlo da se može jedan narodni list začeti, a nije još pripravna pokrajina tome. Četvrti, što ja znam, svi dakle na me kao na bjesno pseto, a ja viči i jedi se zaludu.»⁴¹

Prema svim indicijama, izgleda, najteži je bio problemčnosti urednika. Monti izričito kaže: »Nije se nikako moglo naći urednika«. Redakcija je bila ponuđena samome Montiju, koji je svojim koncepcijama o zadacima novinstva u Dalmaciji već pokazao da ima prečišćene pojmove o fizionomiji budućeg narodnog glasila, ali je ponudu odbio s obrazloženjem: »Da bi ja imao jednu iljadu viorina na godinu od svoje baštine za moći po tome stanju živiti i nezavisan biti, ja bi se primio uredništva jednoga lista, koji bi imao glavniije načelo braniti našu narodnost i njezine interese protivu vlade i tuđi i domaći neprijatelja.«⁴²

Prema svemu sudeći, teže je bilo naći urednika nego materijalnih sredstava za pokretanje i izdavanje lista. Vicko Milić, jedan od narodnih preporoditelja, (koji je znao stvari iz prve ruke, iznio je konkretnu pojedinost da je iz Zagreba ponuđen novac potreban za kauciju, koju je zahtijevao zakon o štampi, »za politički list koji će se osnovati u Dalmaciji.«⁴³ Prema istraživanjima Ivana Grgića, »zagrebačka ponuda nije prihvaćena zato da protivnici ne bi rekli da narodni pokret u Dalmaciji nije samonikao već naturen iz Hrvatske, da dalmatinski narodnjaci ni toliko nisu sami kadri već su, eto, »plaćeni iz Zagreba.«⁴⁴

Monti i ostali dalmatinski preporoditelji htjeli su da pokrenu narodno glasilo vlastitim snagama, priložima iz cijele Dalmacije, a ne zahvaljujući materijalnim sredstvima iz Zagreba i Đakova. U Montijevoj pismenoj ostavštini nađen je jedan koncept proglašenja rodoljubima za novčanu pomoć radi pokretanja narodnog glasila, »napisan vjerojatno u siječnju 1861.«⁴⁵

Ono što nije pošlo za rukom Lovri Montiju u studenom 1860. uspjelo je Natku Nodilu u proljeće 1862. Na dan 1. ožujka 1862

⁴¹ *Dnevnik L. Montija*. Zapis od 24. XI 1860.

⁴² *Ib.* Zapis od 25. XI 1860.

⁴³ V. Milić, *A Nicolo Tommaseo i Dalmato-Slavi ossia i quesiti di patrio interesse*. Fiume, 1861.

⁴⁴ I. Grgić, »Lovro Monti«. *Mogućnosti*, februar, 1962, str. 187.

⁴⁵ *Ib.* str. 188.

izišao je u Zadru iz štampe prvi broj *Nazionale* na talijanskom jeziku i *Narodnog lista* na hrvatskosrpskom, u redakciji tadašnjeg mladog suplenta Natka Nodila, kosnijeg istaknutog hrvatskog historičara. Među pokretačima i prvim suradnicima ovoga narodnog glasila nalazio se i Lovro Monti.

Materijalna baza *Narodnog lista* od samoga početka izlaženja bilo je dioničko društvo sa dionicama od po 100 fiorina nominale, a svaka dionica glasila je na ime dioničara. Najveći dioničar bio je đakovački biskup Strossmayer, veliki narodni dobrotvor, koji je obilato pomagao svaki nacionalni poduhvat širom hrvatskih i južnoslavenskih zemalja. Strossmayer će kasnije svoje akcije pokloniti Narodnoj stranci, sa željom da i sa svoje strane pridonese redovnom izlaženju *Narodnog lista*.⁴⁶ Iako Lovro Monti i ostali dalmatinski preporoditelji u početku nisu htjeli da se obrate za pomoć Strossmayeru, želeći da list pokrenu vlastitim domaćim snagama, kada su naišli na prve materijalne teškoće i zapali u prvu finansijsku krizu, ipak su mu se obratili. Mnogo kasnije, sedam godina nakon njegove smrti, proslavljajući 50. godišnjicu izlaženja, *Narodni list* je u jubilarnom broju donio poseban članak o Strossmayeru, u kome mu je ovim riječima izrazio zahvalnost:

Poslije Klaića i Pavlinovića, moramo spomenuti na odličnom mjestu i velikog biskupa Strossmayera, koji je prvi podigao glas u kolu predstavnika svih naroda ove monarhije za narodna prava Dalmacije i koji je bio dobar genij što je vodio narod putem prosvjete i napretka. Njemu patri častan naslov »oca domovine«. *Narodni list*, slaveći svoju pedesetogodišnjicu, dužan je da oda osobitu počast Strossmayeru, čijoj plemenitoj darežljivosti duguje, može se reći, i svoj opstanak, jer u ono prvo doba borba i skapanja, da ne bješe viteške pomoći đakovačkog biskupa, pitanje je bi li ovo narodno glasilo bilo odolilo nepravilima vremena.⁴⁷

Strossmayerova briga za zadarski *Narodni list* i za Narodnu stranku u Dalmaciji bez sumnje su dali poticaja Lovri Montiju i ostalim preporoditeljima da ustraju u započetoj borbi i u Dalmatinskom saboru, i u bečkom parlamentu, i u štampi, za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom. Pokrećući *Narodni list*, oni su pretpostavljali da će biti u stanju ne samo da ga održe nego i da ga razviju i podignu vlastitim snagama. Međutim, već 1863. *Narodni list* je došao u prvu ozbiljnu finansijsku krizu, i Mihovil Pavlinović i Miho Klaić obratili su se Strossmayeru s molbom za pomoć.⁴⁸ Ove veze dalmatinskih preporoditelja sa Strossmayerom cementirale su duhovno i moralno jedinstvo Dalmacije s Hrvatskom, iako do sjedinjenja nije došlo.

⁴⁶ K. Milutinović, »Strossmayer i narodni preporod u Zadru«. (III. Zadarski »Narodni list« i Strossmayer). *Zadarska revija*, br. 4 (1962).

⁴⁷ »Strossmayer«. *Narodni list*, 1. III 1912.

⁴⁸ O tome govore pisma Pavlinovića od 19. II 1863. i Mihe Klaića od 10. X 1863. (Arhiv Đakovačke biskupije. Fascikl Strossmayer br. XXVII).

IV

Učenik i sljedbenik Strossmayera i Račkog, Lovro Monti je ušao u aktivni politički život Dalmacije kada se stalno nastanio kao advokat u Kninu 1862. Ivan Grgić s razlogom ističe: »Pod njegovim političkim vodstvom Knin je postao najtvrdja kula Narodne stranke, s koje je nadaleko zračio optimizam i vjera u trijumf narodne misli«. ⁴⁹ Prilikom općinskih izbora u Kninu 1865. došlo je do oštih sukoba i krvavih obračunavanja između narodnjaka i vladinovaca; bilo je mrtvih i ranjenih. ⁵⁰ Među uhapšenima nalazio se i Lovro Monti. Ležao je u istražnom zatvoru četiri mjeseca, ^{50a} ali je pušten zbog pada Schmerlingove centralističke vlade u Beču i dolaska nove, Belcredijeve, federalističke vlade, koja je pokušala izvršiti reforme u državnoj upravi i promjenu sistema, ali se dotrajala austrijska carevina više nije dala reformirati. Na općinskim izborima 1866, Monti je od naroda izabran za prvog ustavnog načelnika grada Knina i odmah počinje otvarati prve osnovne škole u okolnim selima Dalmatinske zagore koja je bila prosvjetno zapuštena i zaostala.

Nije prošlo ni mjesec dana otkako je pušten iz tamnice, a Kninska krajina ga bira za svoga zastupnika u Dalmatinskom saboru. Izvrstan poznavalac gorućih ekonomskih problema ovoga privredno nerazvijenog kraja, Lovro Monti se naročito zalaže za razvoj poljoprivrede, građenje željeznice, puteva i cesta, racionalno pošumljavanje, bušenje bunara, podizanje bolnica i škola, širenje pismenosti, zdravstveno prosvjeđivanje naroda itd. Koliko je Monti bio popularan u narodu pokazuje činjenica da je četiri puta uzastopce biran za zastupnika bez protukandidata. Pristaše autonomaske stranke nisu se usuđivale da kandidiraju nekoga iz svojih redova, znajući unaprijed da će svaki pokušaj ostati uzaludan. Ovolika Montijeva popularnost daje se objasniti njegovim zalaganjem za pravilno rješavanje gorućih socijalno-ekonomskih problema, o kojima sve dotle nitko nije vodio računa. Monti je to osjetio, baš zato što je bio blizak masama, znao što ih tišti i sputava, razumijevao njihove potrebe i osjećao opravdanost njihovih zahtjeva.

⁴⁹ I. Grgić, »Lovro Monti«. *Mogućnosti* (1962), str. 178.

⁵⁰ D. Foretić, *Borba za ponarođivanje općina u Dalmaciji (1865—1900)*. Rukopis.

^{50a} Jedan od Montijevih suboraca, koji je zajedno s njime bio zatvoren, Aleksandar Katić, dugogodišnji gradski načelnik Knina i narodni zastupnik u Dalmatinskom saboru, u svojim sjećanjima iznosi ovu karakterističnu epizodu: »Kad ključar otvori vrata Montijeve tamnice, i rekao mu da izlazi, jer da je oslobođen, ne htjede poslušati, nego zahtjevaše da mu kažu zašto su ga zatvorili. Uzaludan bi njegov zahtjev. Dođoše dva vojnika sa bajonetima na puškama i izjuriše ga napolje«. (*Srpski glas*, Zadar, br. 16, 1898.)

Kao narodni zastupnik i član kluba Narodne stranke u Dalmatinskom saboru Monti je uzeo aktivnog učešća u svim akcijama kluba, između ostaloga i u sastavljanju političkih programa Narodne stranke u toku dugogodišnje zastupničke djelatnosti. Od ovih programa možda je najznačajniji onaj formuliran poslije pobjede Narodne stranke nad autonomašima 1870. Program je donesen na sjednici kluba narodnih zastupnika, održanom u Zadru 19. prosinca 1873. Glavne tačke formulirane su ovako:

1. Klub se tvrdo drži državnog prava hrvatskoga i nastojati će da se izvede poput sjedinjenja Dalmacije sa Hrvatskom i Slavonijom, i tako da se Trojedna kraljevina oživotvori.

2. Klub ispovijeda, da je slavenska jedina narodnost Dalmacije i nastojati će, da se sve to bolje širi i razvija. Klub, dšući slavenskim narodnim duhom, neće nigda učiniti išta što bi moglo uvrijediti ili na štetu biti ostalim plemenima slavenskim, a osobito onima koja u Austro-Ugarskoj živu.

3. Klub priznaje potpuno ravnopravnost Hrvata i Srba u Dalmaciji i to u pogledu vjerskome, narodnome, političkome i književnome.

4. Klub je potpuno neodvisan prema vladi; vazda spreman podupirati je u njenu djelovanju kad bi cijenio da je po zemlju korisno, a pobijati kad bi cijenio da je štetno.

5. U pisanjima vjerezakonskim ostavlja se sloboda uvjerenja pojedinaca i nijedno pitanje vjerezakonsko neće moći kao takovo postati pitanjem kluba.⁶¹

Ova posljednja tačka ušla je u program zastupničkog kluba Narodne stranke po svoj prilici na zahtjev Lovre Montija, koji se vatreno zalagao za vjersku toleranciju i slobodu savjesti, upornije i oduševljenije nego svi ostali dalmatinski preporoditelji. Ali, udara u oči da se ni u jednoj tački programa uopće ne govori o socijalno-ekonomskoj problematici, kojoj je Monti također posvećivao osobitu pažnju. Izgleda da je u tome u klubu ostao usamljen i da ostali zastupnici nisu dijelili njegove poglede o gorućim društvenim i privrednim pitanjima, koje je on stavljao u prvi plan, a koje su oni namjerno zapostavljali ili prešutkivali, ne shvaćajući njihov zamašaj ili nemajući potrebnog razumijevanja za socijalno-ekonomsku problematiku u svoj njezinoj težini i kompleksnosti.

Lovro Monti se svesrdno zalagao za podizanje privrednog blagostanja ekonomski nerazvijene i kulturno zaostale Dalmacije, ne samo kao zastupnik Kninske krajine u Dalmatinskom saboru u Zadru nego kao jedan od predstavnika Dalmacije u bečkom parlamentu (Reichsrathu) od 1873; kada je izabran ogromnom većinom glasova u svojoj Kninskoj krajini i potukao svoga moćnog protukandidata, autonomaškoga prvaka Luigija Lapennu, pa sve do 1882, kada je sam podnio ostavku i povukao se iz političkog života. Sa nizom uvjerljivih argu-

⁶¹ Vinko Kisić, »Listajući stare godišnjake...« *Narodni list*, 1. III 1912, str. 105.

menata Monti je na sjednicama bečkog parlamenta zahtijevao građenje željezničke pruge barem do Knina, ističući značaj i vrijednost poboljšanja saobraćaja za ekonomski razvoj ovoga kraja, ali u tome nije uspio, o čemu je pisao s razumljivim ogorčenjem:

Nastojah osobito eda bi nam produljili onaj nesretni gvozdeni put što imamo, a premda sam se ograničio da jednom predložim nek bude onaj put za sada produljen barem do Knina, što ne bi stalo državi ni milijun fiorina, nepostigoh ni to. Nijedan od onijeh razloga, kojima obično u zastupničkoj kući zagovaraju građenje gvozdenijeh putova i od kojijeh svaki vrijedi zlata za druge zemlje, valja isto za Dalmaciju. Što u željeznici preko Aralberga i onaj kroz Galiciju... potrošioe država oko sto milijuna. A za dovršiti onu dalmatinsku, barem do granice, da nam se pametni svijet zbog nje više ne ruga, rđavo stanje financija ne da ni maknuti!⁵²

Monti je u bečkom parlamentu glasao samo za one zakone koje je smatrao korisnim za narodne mase u Dalmaciji. Tako je glasao za zakon o preuređenju zemljarine i za zakon o reguliranju kućarine, ali je glasao protiv donošenja zakona o uključenju Dalmacije u opći carinski opseg, protiv zakona o nametu na pečenje rakije i protiv zakona o povišenju carine na uvoz kave. Prilikom debate i glasanja o promjeni zakona o vojnoj obavezi Monti nije bio prisutan, ali izričito kaže: »Da nijesam bio doma na dopustu, već u Beču, ne bi ni pošto bio glasovao za promjenu zakona o vojničkoj službi.«⁵³

Monti je bio u principu protivan da Dalmacija šalje svoje zastupnike u bečki parlament, ali se na zahtjev naroda ipak primio ponuđenog mandata s ovom motivacijom:

Ja sam, dakle, sjedio u Carevinskom vijeću, pošto je neko morao na onu stolicu sjesti, ali nijesam po pravu zastupao nikoga. U Saboru bio sam zastupnik naroda, u Carevinskom vijeću ničiji. Izabirali me oni moji suotadžbenici, kojima je data ta vlast onom izbornom preinakom, i koji bijahu nekako usilovani da nekoga biraju, a ja se primio da zagovaram, što bi mi se bolje dalo, njihova politička prava i opće koristi, a uz njihova također prava i koristi naše zemlje i našega naroda i da postupam u onome Vijeću od prilike onako kako bi, po mome mnijenju, oni koji me izabraše i sami tu postupili.⁵⁴

Zajedno s Mihom Klaićem i Mihovilom Pavlinovićem, Monti je već 1873. stupio u zastupnički klub Stranke prava (Rechtspartei), u kome su se nalazili gotovo svi predstavnici slavenskih naroda u Austriji, i u tom klubu je ostao sve do 1882, kada je dao ostavku na mandat. Svjestan spoznaje da je i kao zastupnik Dalmacije u bečkom parlamentu služio samo interesima svoga naroda, Monti je

⁵² Dr Lovro Monti, *Zašto sam istupio iz Sabora i iz Carevinskog vijeća?* Beč, 1882, str. 26—27.

⁵³ *Ib.* str. 27.

⁵⁴ *Ib.* str. 19—20.

mogao mirno reći: »Kroz to vrijeme nijesam li na korist, nijesam doista ni na štetu zemlje ovdje sjedio, a znam da zemlju nijesam sramotio«. ⁵⁵

Kada je 1881. došlo do žalosnog sukoba između Srba i Hrvata u Dalmaciji, kada su srpski zastupnici istupili iz zajedničkoga kluba Narodne stranke i osnovali svoj poseban srpski klub u Dalmatinskom saboru, Lovro Monti je uputio 25. kolovoza 1881. otvoreno pismo Jurju Bijankiniju, uredniku *Narodnog lista*, u kome je rekao između ostaloga:

Istupom Srba iz narodnjačkog tabora, ovomu promijenilo se spoljno lice sasvijem... Čim dakle Srbi, odjelivši se od Hrvata, podiгоше osobiti tabor, koji u Saboru ne stoji uz hrvacki, već stoji proti hrvackomu — što ja žalim, ali ne ispravih — ne bi bilo meni mjesta ni u jednom, ni u drugom od tih taboru — ne u srpskomu, jer ja ne mrzim ni Hrvate, dapače ih ljubim; jer se držim vazda onoga barjaka pod kojijem se negda Narodna stranka okupila, a i pobjedu u našoj zemlji održala, barjaka sjedinjenja Hrvatskom i Slavonijom, barjaka narodnoga ujedinjenja; jer i tako smo slabi i tako mučno je odoljeti onijem, koji na svake načine okreću i svačega se hvalaju, samo da ovaj naš narod pod noge drže i ne dadu ni glavom da se dignu, a šta da bude sad i unaprijed, kad smo ovako rastignani i nesložni, jer i ako meni popovski hrvatstvo nije po čudi, nije ni kaludersko srpstvo; jer napokon ne da mi srce ni politički razbor da se sjetam s ljudima, čija duša obuzeta je mržnjom i prezirom prema svemu jeli samo slavensko i čije političke težnje, da jih mogu samo izvesti, donijele bi gotovu propast i Srba i Hrvata... ⁵⁶

Odlučan protivnik svakog klerikalizma, pravoslavnog isto kao i katoličkog, Monti je otvoreno ustao protiv identificiranja religije sa nacionalnošću i protiv upletanja klera u aktivnu politiku: »Jer ja vjeru ni iz daleka, sa narodnijem pojmom ne spajam niti mješam, a crkvu, i jednu i drugu, i njihovo sveštenstvo smatram dakako kao znamenite političke snage, koje narodu mogu biti od velike pomoći i koje treba narod da štuje, ali take, u čije ruke ako narod svoju sreću povjeri i politično vodstvo, propao ka propao...« ⁵⁷

U ovim ogorčenim sukobima između Srba i Hrvata u Dalmaciji, sa mnogo pretjerane žestine s obje strane, Monti je osuđivao i jedne i druge, želeći da ostane po strani od ovih sukoba, koje je smatrao štetnim po opće narodne interese. Tako, na primjer, Monti je oštro žigosao »bukovičku izdaju« — glasanje srpskih birača u benkovačkom kotaru za autonomasha Ivanića, uslijed čega je ostao u manjini Miho Klaić, vođa Narodne stranke. Tom prilikom izabrano je 8 narodnjaka i 1 autonomash (Ivanić). Doznavši za ovakav rezultat, Monti je telegrafirao Klaiću: »Sve veselje pokvareno, radi nesretnog iz-

⁵⁵ *Ib.* str. 26.

⁵⁶ *Ib.* str. 21.

⁵⁷ *Ib.* str. 22. Ovu izjavu Bijankini nije htio objaviti u *Narodnom listu*, ali ju je Monti štampao u svojoj brošuri, u skraćenom obliku.

bora tamošnjeg«. ⁵⁸ Monti je pisao: »Ja sam postupanje Srba pri bukovičkijem izborima u otvorenom pismu, objelodanjenom onom prilikom kroz *Narodni list*, osudio javno«. ⁵⁹ Ali, s druge strane, Monti je isto tako podvrgao kritici i novu političku liniju Mihovila Pavlinovića koji je poslije bosansko-hercegovačkog ustanka napustio svoju raniju južnoslavensku orijentaciju i zauzeo suprotne pozicije, što se odrazilo i u pisanju *Narodnog lista*. ⁶⁰ Kada je došlo do polemike između Mihovila Pavlinovića i Save Bjelanovića, s mnogo nepotrebne oštine i nepravednih uopćavanja i sa jedne i sa druge strane, Monti je osuđivao i jednoga i drugoga. Cijepanje nekada jedinstvene Narodne stranke na dvije posebne stranke, u stvari na dva protivnička tabora, Monti je smatrao za veliku nacionalnu nesreću:

S toga događaja, ja sam tada stupio prema narodom, i ako tobožnji zastupnik na Carevinskom vijeću, u sasvijem novi položaj. Viđao sam pred sobom u narodu dvije različite narodne stranke... jednu hrvacku, koju zastupa pred svijetom *Narodni list*, drugu srpsku, zastupanu po *Srpskom listu*. Ja po svojijem političkijem mislima i po svojijem osjećajima ne mogu da pripadam ni jednoj, ni drugoj. ⁶¹

Ne želeći da ponese odgovornost pred suvremeniciima i pred potomstvom za srpsko-hrvatski razdor — za koji nije snosio krivicu i koji nije uspio da otkloni — Monti je sam donio odluku da podnese ostavku na oba mandata i da se povuče s političke arene.

V

Pri kraju života, godinu dana pred smrt, Lovro Monti je napisao politički testamenat. To je njegovo pismo Ujedinjenoj hrvatskoj i srpskoj omladini na Zagrebačkom Sveučilištu, napisano u Kninu 16. veljače 1897. Iskreno obrađovan što ga je Ujedinjena hrvatsko-srpska akademska omladina, pod rukovodstvom Ivana Lorkovića i Svetozara Pribičevića, pozvala na suradnju na svom almanahu *Narodna misao*, Monti im je odgovorio jednim značajnim pismom, u kojem je iznio svoje mišljenje o hrvatsko-srpskom sporu i o rješenju našeg nacionalnog pitanja. Stojeći od rane mladosti na širokim južnoslavenskim pozicijama, a naslućujući da mu se život bliži kraju, Monti je osjećao potrebu da otvori svoje veliko rodoljubivo srce omladini i da joj kaže, otvoreno i iskreno, sve što ga boli i tišti baš u vezi sa dugogo-

⁵⁸ V. Kisić, »Listajući stare godišnjake...« str. 106.

⁵⁹ Dr L. Monti, *Zašto sam istupio*... str. 23.

⁶⁰ *Ib.* str. 23.

⁶¹ *Ib.* str. 24.

dišnjim hrvatsko-srpskim sukobima, od kojih su samo neprijatelji naših naroda imali koristi. Iz dubina svoje svijesti Monti se obraća omladini:

Samo oni, koji su slijepi u svojoj pameti ili sasvim ne hađu, te se samo o sebi bave, ne uviđaju kako je već i narodni opstanak Hrvata i Srba izložen velikoj pogibelji, ne samo što im je narodno biće potkopano, razrovano, rastročeno, po gdje gdje rastrovano sa pretrpljenih teških rana i muka, a nemili ljekari ne dadu naravi da sama sebe vida, nego što sa svih strana tuđa ruka stoji sveder pružena, da brani ugrabljeno i da grabi što više se još dalo; da miluje što se o ropske čudi, jali od puste potrebe, samo pokorava; da udara u obraz, da veže, da pritiskiva, da stavlja pada se, da vuče k sebi, ta varkom, ta silom, što joj se otimlje; da nam rane ozleđiva, jali nasilnim zabadanjem, jali otrovnim melemima; da nas bije i ledom i žarom svoje pohlepne mržnje. Ta Slaveni su za to stvoreni da druge narode svojom krvi snaže, svojim znojem bogate! Ko od Hrvata i Srba to ne čuti, taj srca nema za svoj narod; ko čuti, a gori na vjek onu svoju dosadašnju, što će njih navijeke razdvojene i u kad žešći, kad slabiji sukob, kako ih bude tuđa pamet i volja upućivala, uzdržati, tomu je jali izopačeno srce, sa srčbe i strasti, ili sa sebičnosti prečecane, jali mu više pamet ne služi.⁶²

Možda ni jedan od dalmatinskih narodnih preporoditelja nije dublje i jasnije sagledao viziju buduće velike Jugoslavije od Jadrana do Crnoga mora od Lovra Montija:

Hrvati i Srbi u sredini; na jedan, na istočni kraj, odmah do njih Bugari; s druge strane, do zapada, isto odmah do njih, Slovenci, a sve na okolo tuđi narodi neslavenske narodnosti... Ujedinjeni u duhu i u duši Srbi i Hrvati lako bi k sebi pritegli braću Bugare i Slovence; do njih je da postanu polugom jugoslavenskog narodnog jedinstva... To je nužno za opće naše spasenje i za opći narodni napredak i razvitak...⁶³

Imajući pred očima ujedinjenje Italije i Njemačke u velike državne zajednice, Lovro Monti ističe i podvlači da naši narodi na Slavonskom Jugu nemaju uvjete da se uspješno razvijaju i dalje napreduju ako se ne ujedine:

Ta Srbi i Hrvati, ta Bugari i Slovenci, nek se obazru i razgledaju oko sebe i nek promotre stanje drugih naroda, osobito evropskih, te nek prouče razloge, uvjete narodnog opstanka ovijeh, uzroke njihove sreće i neprilike, kojima bijahu, kao i one kojima jesu izloženi, pak će odmah od oka prosuditi moći, mogu li oni kao Slaveni, kako se danas život naroda razvija, po današnjim političkim opstojnostima, po zahtjevima općeg čovječjeg napretka, ostavši na sadašnjem svom položaju, svako po sebi i samo za se, ma niti nadati se da će se moći na dugo kao narod uzdržati, a kamoli ikada među narode čestiti biti.⁶⁴

⁶² Dr Lovro Monti, »Ujedinjenoj hrvatskoj i srpskoj omladini pri zagrebačkom sveučilištu«. *Narodna misao*. Zagreb, 1897, str. 296—297.

⁶³ *Ib.* str. 299—301.

⁶⁴ *Ib.* str. 301.

Lovro Monti nije zamišljao ujedinjenje Južnih Slavena ni pod čijom hegemonijom, ni pod čijom dominacijom, ne stavljajući za primjer ni Pijemont, ni Prusku, nego je propagirao to ujedinjenje na osnovama slobode, jednakosti i ravnopravnosti:

Niti bi to ujedinjenje njihovo značilo, kao da bi se Bugari i Slovenci stopili i izmetnuli u Srbe i Hrvate. To bi ujedinjenje dapače značilo, da oni hoće uz Srbe i Hrvate i s njima zajedno...⁶⁵

U tadašnjim nepovoljnim uvjetima i prilikama, imajući pred očima činjenicu da se almanah *Narodna misao* ima štampati u Zagrebu, gdje je još uvijek vladao ban Khuen-Hedervary, sa svojim trabantima, mađaronima, Lovro Monti je mudro prešutio da buduću Jugoslaviju ne zamišlja u uskim okvirima habsburške monarhije i krune sv. Stjepana; Monti, po sebi se razumije, u svojoj viziji budućnosti, sagledao je konture Jugoslavije izvan tih već odavno preraštenih okvira.

Na kraju pisma Monti se ponovo obraća omladini i — rezimirajući ukratko svoja izlaganja — završava ovim očinskim riječima:

Vi sad svojim mladenačkim žarom dajte veći mah ovim mislima i bujnom svojom maštom zaletite se, na njihovim krilima, do onih, još nedoglednih krajeva, kamo božja ruka upućuje i vodi ovaj naš, zaista bijedni, ali vrijedni i krasni narod i gdje ga, jednom ujedinjena, čeka svaka dobra sreća, eda bi Vam se duša okrijepila čvrstim nadanjem u bolju budućnost i ohrabrila pri onijem borbama, iz kojih ne smije izostati ni jedan pravi sin naroda i domovine.⁶⁶

Pojava omladinskog almanaha *Narodna misao* bio je događaj u historijskom razvoju južnoslavenske misli. Nije ostao samo na almanahu. Pokret ujedinjene omladine uzeo je šire razmjere i imao krupne posljedice za daljnji tok cjelokupnog našeg društveno-političkog života. Nakon almanaha pojavio se i tjednik *Narodna misao* pod rukovodstvom dvojice istaknutih političkih predstavnika Hrvatskog primorja, Erazma Barčića i Franka Potočnjaka, a u Pragu počeo je izlaziti mjesečnik *Novo doba*, organ «sjedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine za književnost, politiku i socijalna pitanja», uređivan u duhu Massarykovih koncepcija, koje su oduševljivale mnoge napredne omladince koji su studirali u Pragu i slušali njegova predavanja. Nastalo je opće gibanje, koje je zatalasalo omladinu širom Slavenskog Juga. Trebalo je naći samo pogodnu ličnost, koja će stati na čelo novoga pokreta.

⁶⁵ *Ib.* str. 301.

⁶⁶ *Ib.* str. 308.

Dušan Mander, jedan od suradnika almanaha *Narodna misao*, zabilježio je dragocjenu pojedinost da je Ujedinjena hrvatska i srpska omladina pozvala Lovru Montija da se stavi na čelo novoga pokreta. Dušan Mander iznosi ove konkretne detalje:

Povučen u skromnom domaćem životu Lovro Monti nije zaboravio na svoj narod, nije zaboravio na ideal kojemu je još od rane mladosti bio posvetio sve svoje umne i duševne sile. Lovro Monti, povučen, čekao samo da opet kucne čas, kad će opet voljom naroda stupiti na političko polje, kad će opet svoje sile upotrebiti za oživotvorenje omiljene mu misli... Lovro Monti bio je pripravan da se postavi na čelo pokreta u Dalmaciji. Bio je pripravan da se odazove želji omladine i naroda.⁶⁷

U svom pismu Dušanu Manderu, tajniku splitskog odbora Ujedinjene omladine, datiranom u Kninu 5. studenog 1897, Monti piše među ostalim:

Ma najzdravija i najplodnija misao ostaće jalova, ako se neko svojski ne zauzme posla, kako će istu neprestano zagovarati, raširivati, ucjepljivati u srce i pamet, u dušu ljudih na sreću koji služi, kako će je pretvoriti u čustvo, u težnju sve to većeg broja prvrženika, kako će sabirati i prebirati svu silu snaga, po kojima će moći misao postati gotovo djelo... Nego, i ako svijet starijih ljudi može Vam od neke koristiti biti, hoće Vam se, svakako, da se mlade sile zauzmu teškoga posla, eda ga sretno izvedu do kraja. Osobito pak pri nastojanju o ujedinjenju Srba i Hrvata hoće se iskrenosti i ustrajnosti.⁶⁸

U drugom pismu ujedinjenoj omladini, datiranom 19. studenog 1897, Lovro Monti ističe važnost hrvatsko-srpskog jedinstva kao najsigurnije obrane protiv opasnosti od talijanske iredente:

Misao o našem narodnom jedinstvu je tako zdrava u sebi, uzvišena i priprosta u isto doba, koliko nužna, toliko i moćna, da mora prodrijeti — kad li tad li — do svoga cilja. Osobito u našoj Dalmaciji mogla bi ista blagotvorno djelovati, jer ja se bojim, da se Hrvati i Srbi preko načina varaju, kad slabu cijene snagu i djelovanje talijanstva i velike opasnosti što domovini i narodu prijete s njega...⁶⁹

Porijeklom po ocu Talijan, školovan u Italiji, odličan poznavalac i veliki poštovalac talijanske kulture i romanske civilizacije, Lovro Monti je u isti mah bio beskompromisan protivnik talijanske iredente i talijanskoga imerijalizma, koji se već u to doba počeo sve jače osjećati na istočnim obalama Jadrana, a naročito u primorskim gradovima.

⁶⁷ *Zadnja riječ dr Lovra Montija*. Izdala Ujedinjena omladina u Spljetu. Spljet, 1898, str. 7—9.

⁶⁸ Pismo L. Montija od 5. XI 1897. Ostavština Dušana Mangjera, nekadašnjeg profesora i direktora gimnazije u Splitu.

⁶⁹ Pismo L. Montija od 19. XI 1897. *Ib.*

Najzad, u svom posljednjem pismu, datiranom 15. ožujka 1898, Monti ponovo razvija svoje poglede o narodnom jedinstvu, ali bez ičije hegemonije i dominacije, na temelju pune jednakosti i ravnopravnosti:

Nego za to hoće se, da Hrvati ostanu što su, a Srbi što su, u tom smislu da se ne nameću jedni drugima, kako će jedni druge motati na svoju ruku, a svi pak da budu uvjereni da od toga nije potreba, niti hasna, nego da, što se god budu većma množili oni koji se dižu nad dosadašnjim narodnim razvojem, te mu se otimlju, zanoseći se misli narodnog jedinstva, to većma mora jačati narodna snaga.⁷⁰

U istom pismu Monti ovim riječima ocrtava društveno-političke i kulturno-prosvjetne zadatke buduće narodne politike i novoga pokreta:

Uopće, pomagati skladnom razvitku naroda na književnom, umjetničkom, socijalnom i ekonomskom polju, udruživanjem Hrvata i Srba, gdje se god dalo i u koliko bi se potrebito ili korisno pokazalo; odvrćati jedne i druge od združenja s onima, koji hoće da stvore lnu narodnost u zemlji što ne postoji i koja bi djelovala na zator njihovog narodnog opstanka, kadu i gdje, s mjesnih ili partajskih zadjevica, dođu u sukob među se, svjetujući svima zakonito i pravedno postupanje jednih prema drugih, a manjina da se ima pokoriti većini; braniti zakonitijem srestvima i zagovarati zajedničke narodne probitke, kao što i pravo slobodnog samoopredjeljenja sa svojom srećom i budućnosti ukupnog naroda i pojedinih čestih od istoga; okupljati i držati na okupu... narodne snage, na obranu proti napadajima na narodna prava, na glavne narodne probitke, na sreću i opstanak naroda, kako ćemo se oteti moralnom i političkom ropstvu, te konačnoj propasti; napokon, stati krčiti puteve k sretnom sjedinjenju Hrvata i Srba što su u Austrijskoj Carevini, a skupa sa Slovencima u granicama iste Carevine, kako će sigurnije obezbjeden biti opstanak i prirodni razvitak naroda, a zagovarati, u kolko bi nas moglo pristajati kao jednorodnoj braći, sjedinjenje Srba što su van granica ove Carevine, među se i sa Bugarima, kako bi zajednički njihovi narodni probici iziskivali da budu.⁷¹

Ako se ova duga, složena, ezopovski stilizirana rečenica malo detaljnije kritički analizira, jasno izlazi da je Monti sjedinjenje Hrvata, Srba i Slovenaca »u granicama Carevine« zamišljao samo kao prvu fazu u procesu rješavanja južnoslavenskog pitanja, a sjedinjenje ostalih Srba i Južnih Slavena »što su van granica ove Carevine« (računajući ovamo i Bugare) kao drugu i završnu fazu u daljnjem procesu rješavanja ovoga pitanja. Pišući ovo značajno pismo Dušanu Manderu i drugovima iz splitskog odbora Ujedinjene hrvatsko-srpske omladine i predosjećajući da će ono jednoga dana biti štampano, Monti ga je namjerno pisao ezopovskim jezikom, navješćujući između redova svoju misao, ali svakako svjestan toga da će ga oni kojima je namijenjeno pravilno razumjeti i osjetiti što je htio da im kaže.

⁷⁰ *Zadnja riječ dr Lovra Montija*. Spljet, 1898, str. 12.

⁷¹ *Ib.* str. 12—13.

Međutim, i pored toga što je Ujedinjena hrvatsko-srpska omladina željela da vidi Lovru Montija na čelu nove narodne politike u Dalmaciji i što je i on sam pristao da stane na čelo novoga pokreta, do ostvarenja ove obostrane želje ipak nije došlo. Dušan Mander piše:

Onaj isti dan, kad smo morali za prvi put da mu u ime ujedinjene omladine izrazimo čustva poštovanja i odanosti, kad se On morao primiti i njezinog vodstva, onaj isti dan Lovro Monti bi položen u hladni grob. A u ime ujedinjene omladine tužnim srcem pristupili smo pred hladno tijelo našeg vođe, da mu upravimo zadnji pozdrav... Tako svršil svoj vjek Lovro Monti. Svrši kad su ga domovina i narod najviše trebali, i kad se je on sam veselio da će narodu još biti od koristi.⁷²

Montijeva smrt ožaljena je kao veliki nacionalni gubitak. Izjave saučešća stizale su sa svih strana. Među prvima stigli su telegrami biskupa Strossmayera iz Đakova, nekadašnjeg pokretača i prvog urednika *Narodnog lista* Natka Nodila, vođe dalmatinskih Srba Dušana Baljka iz Zadra, prvaka vojvođanskih Srba Mihaila Polita-Desančića iz Novog Sada, pjesnika i narodnog barda Jovana Sundečića iz Kotora, predsjednika općina svih gradova Dalmacije, mnogih nacionalnih i kulturno-prosvjetnih ustanova i društava, na čelu s Maticom hrvatskom iz Zagreba i Srpskom književnom zadrugom iz Beograda. Gotovo svi listovi na Slavenskom Jugu donijeli su dirljive nekrologe. Montijev sprovod u njegovu rodnom Kninu pretvorio se u čitavu nacionalnu manifestaciju. Dušan Mander je pisao:

Na uskrsni ponedjeljak sav je Knin u crno zavit; zvona katoličke i pravoslavne crkve skupa brecaju; na vijencu ujedinjene omladine, i hrvatska i srpska zastava u crno zavite; vijenci obiju čitaonica u Kninu, srpske i hrvatske uporedo nošeni; plač Hrvata i Srba skupa prate do groba Lovra Montija, velikog rodoljuba i karaktera, prate onoga «koji u jedinstvenom narodu voljaše Srbe isto kao i Hrvate».⁷³

Promatran iz udaljene historijske distance, gotovo sedam decenija nakon smrti, lik Lovre Montija ukazuje nam se danas u svjetlosti novih arhivskih istraživanja i historijskih ispitivanja. On skladno spaja dva značajna razdoblja u društveno-političkoj povijesti Dalmacije: doba narodnog preporoda i politiku novoga kursa. Ono što je Monti sa svojim drugovima i suradnicima započeo, to je Frano Supilo sa svojim drugovima i suradnicima nastavio i djelomično ostvario. I Monti i Supilo stajali su na lijevom krilu građanske demokracije na slavenskim obalama Jadrana. I jedan i drugi borili su se protiv dotrajale habsburške monarhije, svaki sa svojih pozicija i u svome vremenu, ali obojica svjesni da krče nove putove u razvoju političke misli kod naših naroda, udarajući temelje bratstvu i jedinstvu Južnih Slavena, koje su oni sagledali kroz viziju budućnosti.

⁷² *Ib.* str. 9—10.

⁷³ *Ib.* str. 10.

K. *Milutinović*: LOVRO MONTI E IL RISORGIMENTO NAZIONALE IN DALMAZIA

Riassunto

La storiografia del risorgimento nazionale in Dalmazia non ha ancora messo in rilievo sufficientemente il fatto che il movimento non sia stato omogeneo e monolitico, ma che vi siano stati vari gruppi e correnti. A destra vi si trovavano Mihovil Pavlinović e Kostjo Vojnović, saturi di concezioni conservatrici e di preoccupazioni religiose, cattolici ferventi e decisamente ostili ad ogni sorta di trasformazione sociale. A sinistra vi si trovavano Natko Nodilo e Lovro Monti, liberali intransigenti ed anticlericali, ideologi dell'ala sinistra della democrazia borghese, risoluti nella lotta contro la reazione, da qualsiasi parte essa venisse.

Tra i rinnovatori nazionali in Dalmazia Lovro Monti è colui su cui è, forse, stato scritto di meno. Il trisavolo del Monti, artigiano, fabbro di professione, di origine italiana, da parte del padre e serbo-croata, da parte della madre, venne in Dalmazia da Bergamo, si stabilì nella fortezza di Knin fondandovi il casato già verso la fine del '600. Il Monti frequentò il ginnasio classico a Zara e la facoltà di giurisprudenza a Padova dove fu promosso dottore in giurisprudenza. Fatto ritorno in patria il Monti ottenne un posto di candidato d'avvocatura a Spalato, e vi fu introdotto nella vita pubblica. Podestà di Spalato era allora Antonio Bajamonti, uno dei principali autonomisti dalmati. In sua opposizione si costituì un gruppo di giovani Croati, patrioti appassionati, prevalentemente intellettuali, privi di mezzi materiali indispensabili per ogni specie di attività politica e pubblicistica. Ci pensò Vito Morpurgo, libraio spalatino, editore dell'*Annuario Dalmatico* e di vari libri ed opuscoli. Patriota anche lui, il Morpurgo prese a pubblicare le opere dei giovani patrioti, inducendoli pure all'attività letteraria. Tra questi, uno dei più noti fu Lovro Monti, autore di due articoli significativi, pubblicati nell'*Annuario* di Morpurgo: »Degli intenti del giornalismo in Dalmazia« (di cui è stato detto, con dovute ragioni, che costituiva »il più antico documento, ideologico e programmatico del risorgimento nazionale, contenente elementi di un'idea di uguaglianza democratica di sinistra) e »Del futuro indirizzo della classe colta in Dalmazia« (che si collega armoniosamente all'articolo precedente, elaborando minuziosamente alcune idee, lì appena accennate ed annunziate).

Nell'opuscolo separato *Considerazioni sull'annessione del regno di Dalmazia a quelli di Croazia e Slavonia*, il Monti dimostra, con una serie di nuove e convincenti testimonianze il carattere slavo della Dalmazia propugnando l'unificazione della Dalmazia, Croazia, Slavonia e Vojvodina. Contro tale programma del Monti inveì aspramente, dalle sue posizioni autonomistiche, Antonio Bajamonti.

Il Monti fù uno dei promotori, nonchè uno dei primi collaboratori dello organo del Partito nazionale in Dalmazia, che vide luce per la prima volta a Zara, il 1. III 1862. con il titolo *Il Nazionale*, in lingua italiana e *Narodni list*, in lingua serbo-croata. Il primo redattore ne fù Natko Nodilo, insigne storiografo croato; il primo mecenate il vescovo Strossmayer.

In veste di deputato alla Dieta della Dalmazia (1866—1882), il Monti, esperto conoscitore degli acuti problemi economici della sua regione di Knin, una zona economicamente depressa, s'interessò in modo particolare all'incremento dell'agricoltura, alla costruzione di ferrovie, strade e vie di comunicazione, all'imboschimento nazionale, alla costruzione di pozzi, scuole, ospedali, all'istruzione sanitaria del popolo ecc. Il fatto che il Monti fù per ben quattro volte rieletto deputato, senza antagonisti, costituisce la prova più eloquente della sua vasta popolarità.

Deputato nazionale al parlamento di Vienna, dal 1873 al 1882, il Monti propugnò, con perseveranza, l'idea di un rinnovamento economico e culturale della Dalmazia. Egli insistette, al parlamento di Vienna, sulla necessità di estendere la linea ferroviaria almeno fino a Knin, comprovando, con una serie di argomenti convincenti, l'importanza e il significato di un miglioramento delle vie di comunicazioni per il risveglio economico della Dalmazia, ma non vi riuscì.

E quando nel 1881. sorse il dissenso tra i Serbi e i Croati, quando i rappresentanti serbi disertarono il circolo comune del Partito nazionale, costituendo, in seno alla Dieta della Dalmazia, un proprio circolo autonomo, il Monti condannò gli estremisti e sciovinisti di ambedue le parti, rimanendo fuori di quel conflitto che egli riteneva nocivo per gl'interessi nazionali. Declinando ogni responsabilità, di fronte ai contemporanei e ai posteri, per un conflitto di cui non s'è rese mai colpevole, ma che tuttavia non riuscì a spegnere, il Monti rassegnò le proprie dimissioni ad ambedue i mandati, ritirandosi dalla scena politica.

Verso la fine della vita, un anno prima di morire, il Monti stese il proprio testamento politico: una lettera indirizzata all'Unione della gioventù croata e serba dell'Università di Zagabria, datata Knin, 16. II 1897, e pubblicata nell'almanacco della gioventù *Il pensiero nazionale (Narodna misao, 1897)*. Il Monti vi espone le proprie idee circa il conflitto serbo-croato nonchè circa la soluzione della questione nazionale jugoslava, nella visione di una grande Jugoslavia, dall'Adriatico al Mar nero.